

«Morten mobber Mona» – Hvem har skylda? *Årsaksforklaringer og dynamikk i utviklingen av en mobbedyade*

Av KARIN RØRNES

Karin Rørnes er utdannet lærer med hovedfag i pedagogikk i 2003. Hun har videreutdanning i spesialpedagogikk, sosialpedagogikk, drama, mediekunnskap og skoleforskning. Rørnes arbeider nå i pp-tjenesten i Tromsø og er instruktør i Olweusprogrammet. Ved siden av har hun delstilling ved lærerutdanningen ved Høgskolen i Tromsø. Rørnes har tidligere jobbet bl.a. som lærer og rektor.

Historien om Morten og Mona kan ikke begrenses til å være en fortelling om to elever i en klasse i den norske fellesskolen Selv om utgangspunktet er relasjonen mellom to mennesker, og hovedfokus for denne artikkelen er en mobbehistorie som utspilles innenfor rammen av en skolekontekst, så tilsier verdenssituasjonen at det innledningsvis er nødvendig å løfte blikket og utvide perspektivet.

MOBBING SOM ET RESULTAT AV INTERAKSJONEN MELLOM INDIVID OG SAMFUNN

I det globale perspektivet er Morten og Mona deltakere i en verden preget av økt avstand mellom fattig og rik, terrorisme og krig, og det påvirker deres liv og forestilling om hva det vil si å være menneske. Teknologi og media har gjort dette perspektivet påtrengende nært også i den virkeligheten velferdsstatens barn lever i. Hva gjør det med en gutt som Morten å være vitne til at maktutøvere rettferdiggjør og legitimerer sine handlinger ved å konstruere fiendebilder? Hva gjør det med Monas opplevelse av å være et offer når det kommuniseres at noen får som fortjent når bombene faller i Bagdad? Virkelighetens scenario suppleres av vold og trakassering som fiksjon og underholdning i den medieverden som er blitt en vesentlig del av den moderne barndom. Sagt med forfatteren Jens Bjørnebo; «*Kan du fatte og begripe hvor de unge tar sin råskap fra?*»

Håpet ligger i at Morten og Mona er deltakere i et klassefelleskap der klasseleder er en autoritativ faglig og psykologisk trygg leder som er opptatt av å bygge et klassemiljø der enkelteleven føler seg sett, anerkjent og ivaretatt på en slik måte at retten til å tenke annerledes også ivaretas. Det vil si en pedagogikk der demokratiaspektet står sterkt. Det finnes imidlertid forskning som peker i retning av at 90-tallsreformene i skoleverket til en viss grad har forsøkt å styre i retning av en mer reproduserende og tilpasningsdyktig elevrolle (Stenersen, 2001). Verdenssituasjonen skulle tilsi at dette neppe er en klok strategi for den norske skolen. I alle fall ikke dersom vi ser våre barn som fremtidige verdensborgere.

Paulo Freire (1972) er kjent for å ha gitt fattige, voksne analfabeter i Brasil nøkkelen til kunnskap ved å lære dem å lese. Freires pedagogikk var en motsats til det han kalte «sparebøsseundervisningen» som forutsetter tilpasningsdyktige og medgjørilige elever.

Dette er en passiv elevrolle, og jo mer vi legger til rette for en slik elevrolle jo mindre vil vi være i stand til å endre det samfunn og den verden vi lever i.

«Jo mer elevene arbejder med at opmagasinere de inskud som er betroet dem, jo mindre udvikler de kritisk bevidsthed som ville have været et resultat af deres intervention i verden, som forvandler av denne verden» (Freire 1972, s. 46).

Bronfenbrenner har i sin sosialøkologiske forståelse av aktør og samfunn pekt på at det er en klar sammenheng mellom det som skjer på mikronivå og det som skjer på makronivå i samfunnet. Også interaksjonen mellom ulike mikro- og makronivå, det såkalte mesonivået, vil påvirke det som skjer i klasserommet (Bronfenbrenner, 1975, Imsen, 1984). Forståelsen om sammenheng er et nødvendig bakteppe for at det skal bli meningsfullt å innnevne perspektivet til å handle mer om Morten og Mona, relasjonene dem imellom og den skolekonteksten de er en del av.

Mitt utgangspunkt er at noe av årsaksforklaringen til at det sosiale fenomenet mobbing synes å befestes seg som et sosialt problem i vår tid, kan ha en sammenheng med en generell samfunnsutvikling internasjonalt og nasjonalt. Barn i den norske fellesskolen påvirkes, men målsettingen er at de også skal kunne påvirke egne og andres liv. Skolen kan ikke ses isolert fra det omliggende samfunn. Samtidig vil det som foregår i mikrosamfunnet skole kunne påvirke nedenfra og opp. I dette spenningsfeltet ligger endringsmulighetene.

Mobbing kan altså dypst sett forståes i sammenheng med den menneskelige og politiske krise i verdenssamfunnet. Å gi barn og unge livsmot i en

verden som fremstår som meningsløs er en av skolens største utfordringer. Alternativet er at avmakten, likegyldigheten og kynismen overtar. Dette er elementer som gir grobunn for mobbing. Spørsmålet er om den norske fellesskolen anno 2004 er basert på en pedagogikk som er bærekraftig i relasjon til en slik utfordring?

HVA ER MOBING?

Morten mobber Mona er påstanden. Hva er det egentlig som foregår mellom Morten og Mona? Hvordan forstår vi selve begrepet mobbing? Allment refereres til *mobbing* som noe vi har en grunnleggende felles forståelse av, men sosiale fenomen fortolkes ulikt av ulike aktører. Mobbing er et komplekst fenomen som vi ennå ikke fullt ut kjenner årsaken til og omfanget av. Forstått som sosialt fenomen må det fortolkes som en konstruksjon som vil måtte endres i tråd med skiftende samfunnskontekster. Et samfunnsvitenskapelig syn relatert til en fenomenologisk og hermeneutisk tradisjon reflekterer at vi lever i tid og rom og fortolker med noen gitte forståelsesrammer. Det innebærer å ha som utgangspunkt at forståelse skjer innenfor noen gitte rammer; en praksis, ideologi, horisont, episteme eller et paradigme. En kritisk hermeneutikk anerkjenner at en gitt forståelse kan stå i motsetning til en annen og at den åpne diskursen er en forutsetning for utvikling og ny forståelse (Steinsholt, 1997).

Begrepet mobbing er ikke helt enkelt å definere. Det bygger på flere nivå og åpner derfor for ulike fortolkningsmåter. De forklaringsrammer eller teorier som til nå har vært dominerende, har kanskje vært for snevre. Mobbing har blitt årsaksforklart som et individuelt problem til dels kontekstuavhengig. Selv om utviklingen av for eksempel «*Olweus kjerneprogram mot mobbing og antisosial atferd*» viser en større vektlegging av det kontekstuelle, så har forskningen i mindre grad vært opptatt av å forstå hva slags sosialt fenomen mobbing egentlig er. Hva var mobbing før vi fikk begrepet og ord som forklaringsredskap? Teori kan gi ny innsikt, men kan også virke begrensende hvis vi ikke anerkjenner at det finnes andre forståelsesrammer (Polanyi, 2000).

Anatol Pikas (1975) hevder at selve ordet «mobbing» som beskrivelse av et spesifikt sosialt fenomen, kan tidfestes til året 1969. Ørebrolegen Peter-Paul Heineman publiserte artikler i de svenske tidsskriftene *Liberal debatt* og *Dagens Nyheter*. Artiklene handlet om fenomenet apartheid, og det samlende ordet for diskusjonen ble lansert som *mobbing*. Pikas har følgende forståelse for hva mobbing er:

«*Det finns et menneske som er plaget og trenger hjelp nå, og vi skal hjelpe det for slik å gjøre samfunnet bedre*» (Pikas 1976, s. 9).

Pikas er i utgangspunktet ikke opptatt av å forstå mobbing som «feil ved samfunnet». Men han konstaterer at fenomenet eksisterer, og han er opptatt av *hva* vi kan gjøre med det. Pikas kan tolkes til å ha et moralfilosofisk og eksistensielt forhold til fenomenet mobbing. Et menneske som lider skal hjelpes og ondskap skal bekjempes.

Mobbing som fenomen kan vel neppe tidfestes til å ha en begynnelse og ei heller en slutt slik regjeringen Bondeviks *Manifest mot Mobbing* (2002) i utgangspunktet ble forstått og til dels latterliggjort i den offentlige diskursen. Etter hvert har dette manifestet blitt moderert til mer å handle om felles ansvar for å utvikle null-toleranse mot mobbing. Idet ligger en erkjennelse av at mobbing som fenomen ikke er så eksakt at det ved hjelp av gitte incitament er kan utryddes. Men toleranse kan påvirkes gjennom å utvikle kunnskap og ferdigheter i en bevisst verdisetting.

Ifølge Pikas var Heinemans måte å definere mobbing på konnotativ, det vil si beskrivelse av situasjoner der et barn blir kasteball for andres aggresjon. Mobberne opplever fellesskap gjennom en motbydelig handling og utgjør dermed en gruppe. Forskeren Dan Olweus på sin side syntes å være opptatt av jakten på en mer denotativ definisjon; en mer eksakt og vitenskapelig målbar definisjon.

En person er mobbet eller plaget når han eller hun, gjentatte ganger og over en viss tid, blir utsatt for negative handlinger fra en eller flere andre personer (Olweus 2001, s. 17).

Forskeren Erling Roland ved Senter for atferdsforskning har utarbeidet en definisjon på mobbing som samsvarer med Olweus' definisjon:

Med mobbing eller plaging forstår vi psykisk og/eller fysisk vold rettet mot et offer, utført av enkeltpersoner eller grupper. Mobbing fortutsetter et ujevnt styrkeforhold mellom offer og plager, og at episodene gjentas over tid (Roland og Vaaland 2003, s. 8).

Forfatteren og læreren Eva Larsson oppsummerer sin definisjons-gjennomgang av mobbing, på følgende måte:

«Ordet mobbing bør i sin fulle betydning omfatte termer som ufrihet, undertrykking, tvang, vold, skadefryd og forakt. Den som mobber handler kriminelt» (Larsson 2001, s. 31).

Forståelsen av mobbing som noe kriminelt betyr å forklare mobbing som noe som ikke kan begrenses til å være en sak mellom elevene eller for skolesamfunnet alene. 1. april 2003 ble kapittel 9a tilføyet Opplæringsloven. Denne lovendringen fastslår at dersom en elev eller foresatt ber om tiltak

mot mobbing eller annen krenkende atferd, skal skolen snarest behandle saken som enkeltvedtak.

Mobbing er blitt et samfunnsrettslig anliggende. Det foreligger nå en juridisk handlingsplikt som i merknadene til OT prp. nr. 72 (2001-2002) oppsummeres til å omhandle både plikten til å forebygge, undersøkings- og varslingsplikten og plikt til å iverksette tiltak. Proposisjonen slår også fast en mobbedefinisjon i tråd med Olweus' og Roland:

1. *Det dreier seg om aggressiv eller vondsinna atferd, som*
2. *gjentek seg og varer over ei viss tid*
3. *i ein mellommenneskleg relasjon som er prega av ein viss ubalanse i styrke- eller makttilhøvet (Stette 2003, s.10).*

Mobbing er med dette operasjonalisert og forsøkt gjort til et målbart fenomen også juridisk.

Mobbedyaden Morten og Mona påvirkes av de voksnes forståelse av fenomenet mobbing.

Min erfaring i møte med så vel mobbeofre som mobbere, foresatte og lærere tilsier at det er viktig å være tydelig på hva dette handler om. I så måte har det fungert godt å ha en avgrenset definisjon i tråd med Olweus og Roland. Å forstå at mobbing er noe kvalitativt annerledes enn en definert konflikt mellom to likeverdige parter, gir handlingsmuligheter. Mobbing handler om å våge å plassere skyld eller ansvar som et mindre belastet ord. Skolen har tradisjonelt vært mest opptatt av å løse konflikter med konsensus som overordnet målsetting.

Skolemegling er et relativt mye brukt undervisningsprogram som har til hensikt å gi elevene et redskap for konflikthåndtering. I veiledningshefte til dette programmet gjøres en vesentlig distinksjon mellom konflikt og overgrep:

En konflikt må forstås på en annen måte enn et overgrep. Overgrepet, enten det er mobbing eller noe annet, dreier seg om parter som ikke er likeverdige nok til at elevmegling vil være hensiktsmessig. ... Skolemegling har ikke som mål å fjerne konflikten fra skolen, men å lære elevene å håndtere dem på en god måte. Med mobbing og andre overgrep er det annerledes fordi det er forbudt! Verken i skolen eller ellers i samfunnet er det tillatt å trakassere eller begå overgrep mot andre (KUF/JD, 2000 s. 13).

For Mona som er utsatt for mobbing er det av avgjørende betydning for hennes psykiske helse at vi forstår forskjellen og handler i tråd med denne innsikten. For Morten som mobber kan det ligge et viktig kriminalitetsforebyggende aspekt i det at vi ser den avgjørende forskjellen.

Dersom Morten som en manipulerende mobber får «legalisert» sine sne-dige overgrep på en arena for sunn konflikthåndtering, vil det gjøre vondt verre for Mona.

At forholdet mellom Morten og Mona får utvikle seg til mobbing, kan ha sin årsak i at de voksne ikke identifiserer og/eller bagatelliserer det som foregår og derfor heller ikke handler i tråd med realitetene ! Om årsaken til at voksne ikke identifiserer mobbing er begrunnet i mangel på kunnskap, mot eller vilje og/eller evne til å handle, kan det være grunn til å undersøke nærmere. Også dette har en sammensatt forklaring som blant annet impliserer individuelle og gruppepsykologiske mekanismer som igjen bidrar til av vi ikke erkjenner fenomen som innebærer smerte også for oss selv (Larsson 2001).

Professor Dan Olweus er den som i første rekke har satt sitt preg på mob-beforskningen både i nordisk og internasjonal sammenheng. Kritikere av Olweus har pekt på at hans utgangspunkt var relatert til en positivistisk forskningstradisjon og at individets egenskaper i for stor grad har årsaks-forklart mobbefenomenet. Utviklingen og forskningen i kjølvannet av og implementeringen av Olweusprogrammet i praksisfeltet, har gitt en bredere forklaringsmodell hvor ikke minst det kontekstuelle perspektivet har sup-plyert det individuelle og relasjonelle utgangspunktet. I fortsettelsen vil det være vesentlig å kunne trekke inn aspekter ved både strukturene og kultu-ren gjennom å fokusere på skolen som sosial konstruksjon. Makt og inter-aksjonsspørsmål vil i denne sammenheng være essensielle.

HVEM ER MORTEN OG MONA – DET INDIVIDUELLE OG DET KOLLEKTIVE PERSPEKTIVET?

I begynnelsen var barnet. I møte med andre blir barnet et menneske. Barnet har med seg noen individuelle aspekter inn i verden i form av genetiske betingelser som til en viss grad kommer til prege møtene med andre men-nesker. Temperament, personlighet og evnemessige forutsetninger påvirker gjensidig symbiosen mor/barn, og kvaliteten av det/de første menneskemø-tene vil sette avgjørende spor på et menneskets utvikling. Utviklingen av kommunikative ferdigheter er her essensiell (Juul, 1995).

Morten og Mona er den de er som et resultat både av genetiske forutset-ninger, tidlig samspill med de nære og betydningsfulle voksne. Etter hvert vil også andre voksne og barn få betydning for deres utvikling på vei mot å realisere seg i tråd med samfunnets målsetning om å oppdra til menneske-lighet for et samfunn i utvikling som det heter i Læreplanens (KUF 1996) generelle del.

Sosialisering innebærer at barn etter hvert vil betrakte verden også med andre øyne enn sine egne. Piaget som i sin forskning vektla det kognitive utviklingsaspektet bruker begrepet desentrering om denne utviklingen, der barnet beveger seg fra et egosentrisk ståsted til det å kunne se ulike saksforhold fra ulike perspektiver (Hundeide, 1973). Den amerikanske sosialpsykologen G. H. Mead mente at personlighetsdanning går ut på å lære å kunne se seg selv med andres øyne. Betydningen av å kunne speile seg i den signifikante andre. Det betyr ifølge Mead at barnet først blir en person når det har oppnådd de andres perspektiv og synspunkter, dvs. når det har internalisert de normer og forventinger som definerer det sosiale miljø (Ritzer, 1983).

En sosialisering prosess er betinget av en interaksjon med andre mennesker og gitte miljø betingelser. Det er ikke noe som legges oppå en biologisk bestemt personlighetskjerne, men det dreier seg om et samspill som bidrar til å forvalte og foredle. Ideelt sett på en slik måte at barnet får realisert seg selv til beste for fellesskapet slik skolens læreplan forutsetter.

Sosialisering er en komplisert prosess. Det er grunn til å anta at mye kan gå galt underveis som dels kan fungere som forklaringsmodell i relasjon til hvem blir mobber/hvem bli utsatt for mobbing. I beste fall forklare, men ikke forsvare ! På den annen side vet vi at det kan gå bra «mot alle odds». Den avgjørende faktor synes å være at det var noen som speilet deg positivt på et avgjørende tidspunkt i barndommen. Fenomenet har blitt definert som «løvetannsbarn».

Når mennesket opptrer som deltaker i gruppe, vil de da fungere psykologisk sett som enkeltindivider, eller har vi da å gjøre med en depersonalisert masse som ikke lenger handler på vegne av seg selv? Det er et spørsmål som har vært stilt i forbindelse med mobbing som gruppefenomen.

Ut fra et sosiologisk perspektiv beskrives mennesket sett utenfra som deltaker i institusjonelle organisasjoner. Selv om individet har en rolle, innebærer det ikke at individet ikke har kontroll over egne handlinger. Mennesket kan til en hver tid forlate en rolle dersom denne står i strid med ens egne oppfatninger. Selv om det noen ganger krever mot og noen ganger til og med sivil ulydighet. Det er ikke legalt og vi kan heller ikke moralsk legitimere våre handlinger med henvisning til en rolle (Henriksen, 1990).

Den tyske filosofen Immanuel Kant (1724-1804) betraktet mennesket som et fornuftsvesen; som det eneste av alle vesen kan mennesket stille seg mål for sine handlinger. Kant mente at for mennesket gjelder det et ubetinget bud, et kategorisk imperativ, om å handle på en slik måte at du tillater andre å handle på samme måte i tilsvarende situasjon.

Selv om mennesket er styrt av biologiske drifter og utsatt for sosial press, vil det alltid foreligge alternative handlingsvalg. Vi velger vår adferd, og vi har et sosialt ansvar for egne handlinger (Henriksen, 1990).

Mobberen Morten må forstås som et resultat av en både individuelt og kollektivt betinget sosialiseringssprosess, men aldri unnskyldes eller unndras fra å få lov til å ta ansvar for egne handlinger. Det ville være å gjøre ham en bjørnetjeneste for om han ikke blir stoppet, vil vi bidra med å legitimere og befeste et handlingsmønster som lett kan bli en internalisert del av guttens personlighet som voksen.

Det er viktig at vi har kunnskaper om risikofaktorer for det setter oss i stand til å anvende føre var prinsippet, forebyggingsalternativet i relasjon til utvikling av mobbing. Vi vet noe om at biogenetiske og sosialøkologiske faktorer spiller en rolle, risikofaktorer som inkonsistent oppdragelse, manglende tiltaksstrategier og manglende prososiale strategier. Men viktigst for skolen er at vi også vet noe om beskyttende faktorer som høy intelligens, sosial kompetanse og omsorgsfulle voksenkontakter. De to siste faktorene er av særlig betydning for lærerrollen, skole- og klassemiljøet (Webster-Stratton, 2002).

En studie utført ved Senter for Atferdsforskning, relaterer mobbing til å ha sitt utgangspunkt i aggresjon (Roland og Idsøe 2001). Det er aggresjon som utløser voldshandlingen. Aggresjon er en sterk energikilde som finnes i alle mennesker. Freud hevdet at aggresjon ved siden av seksualdriften er menneskets sterkeste energikilder. I henhold til Roland og Idsøe kan aggresjonen gi seg uttrykk i to former for aggressivitet:

Reaktivt aggressivitet oppstår ifølge Roland dersom en person opplever seg truet. Frykten utløser et sterkt sinne som igjen fører til en form for kognitivt sammenbrudd. Morten, men kanskje i første rekke hans medspillere, kan være drevet av denne type aggresjon. Morten vil da kunne gjenkjennes som det Olweus (2001) i sitt program har definert som *et provoserende mobbeoffer* med følgende karakteristika:

- kun 5-20 % av ofrene
- hissige, tar igjen når de blir forulempet
- rastløse, klossete, umodne oppfattes som generelt besværlige
- noen ganger karakteriseres som hyperaktive
- irriterende atferd, kan bli mislikt også av voksne
- kan selv forsøke å mobbe svakere elever
- ganske mange har lese- og skrivevansker

Sansynligheten for at Morten som mobber er drevet av det Roland karakteriserer som *proaktiv aggressivitet*, er langt større. Det er ikke frykt og sinne, men makt, kontroll og gruppetilhørigheten som trigger og utløser mobbingen. Morten vil da være en som nyter å plage sine offer og som stimuleres av å ha makt over andre. Drivkraften bak Mortens handlinger vil være at mobbingen gir han en positiv opplevelse.

Morten fremstår som beregnende og kald. Han oppsøker Mona med hensikt, er proaktiv og aggressiv. Han stimuleres av maktfølelsen mobbingen gir han. Den andre viktige stimulansen som mobberen opplever, er gruppetilhørigheten. Den proaktive aggressiviteten er en lært oppførsel. Han har lært hjemme eller sammen med kameratene og i klassen at det er lønnsomt å plage andre. I dette ligger en konklusjon om at mange barn og unge risikerer å utvikle psykopatiske personlighetstrekk som voksne, dersom vi tillater dem å mobbe andre.

Olweus (2001) tegner følgende bildet av Morten som en typisk mobber:

- mer positiv holdning til vold, lite medfølelse
- trang til å dominere, undertrykke
- fysisk sterkere (gutter)
- hissig, impulsiv, lav frustrasjonstoleranse
- vanskelig for å underordne seg regler
- aggressiv også mot voksne
- flink til å snakke seg ut av situasjoner
- ikke problem med dårlig selvbilde
- omtrent gjennomsnittlig populær blant de andre
- omtrent gjennomsnittlige skoleprestasjoner, gradvis dårligere på ungdomstrinnet

Roland synes langt på vei å være enig i Olweus karakteristikk av den typiske mobber, med unntak av forståelsen av selvbildet. Der Olweus hevder at mobberen har et sterkt selvbilde, åpner Roland for at det som ytre sett framstår slik, kan skjule et svakt selvbilde (Roland 2002). Det er mulig at Roland gjennom sin konstruksjon gir større åpning for å møte mennesket bak mobbeatferden som en forutsetning for å kunne håndtere mobbing på en rasjonell og ikke fiendtlig måte. Faren er imidlertid at en ved å gi mobberen et mer sympatisk trekk, kan bli handlingslammet og i verste fall bidra til å gi Mona økt skyldfølelse.

Det er ved å handle i forhold til Mortens atferd at man viser omsorg for den som i et mobbeforhold er den utsatte og svakere part. I dette tilfellet Mona. Det å stanse en mobber i en uakseptabel handling, er å vise omsorg også for Morten. Idsøe og Roland hevder at det ikke finnes noen formildende

omstendigheter i relasjon til mobbeatferd. Den må stanses og mobberen må følges nøye. Det som kreves er voksne som ikke er fiendtlige, men tydelige. Det er den eneste måten barn og unges personlighet kan forandres på.

HVEM ER MONA OG HVORFOR BLE HUN ET MOBBOFFER?

Det finnes ingen klar og påviselig grunn til at Mona skulle bli et mobbeoffer. Som Olweus i sin forskning har påvist; det finnes ingen påviselig individrelatert årsak til at noen blir et mobbeoffer. Det er en myte at ytre skavanker og/eller atferdsmessige trekk fører til mobbing. Men når mobbingen først er oppstått kan mobberne bruke slike karakteristika som begrunnelse og rettferdiggjøring av egne handlinger (Olweus 2001).

I motsetning til Mortens aggressive personlighetstrekk vil Mona framstå som en svakere, mer engstelig personlighet. Men disse individuelle ulikhetene kommer i andre rekke. Det synes enighet om konklusjonen om at hvem som helst kan bli mobbeoffer. Mona blir mobbet fordi Morten er en mobber. I enhver normal klasse vil det være lett å finne kandidater som har den type menneskelige egenskaper som trigger Mortens behov for å utøve makt. Svakhet, sårbarhet, barnslighet, spontanitet kan være utløsende faktorer, men mobbingen rammer tilfeldig.

Mobbing handler om relasjonen makt og avmakt. Det synes å være bred forskningsmessig enighet om at dette utgjør et kjernepunkt i forståelsen av fenomenet mobbing. Men det er for snevert å ta utgangspunkt i at det handler om psykologiske personlighetstrekk. Makt – avmaktssdimensjonen kan også forståes på flere nivå. En poststrukturalistisk teoriforankring representert ved eksempelvis den franske filosofen Michal Foucault, vil hevde at den menneskelige subjektiviteten er skapt gjennom en moderne form for maktutøving. I et slikt perspektiv vil mennesket ikke være fritt slik eksistensialistene mener, men disiplinert i en gitt maktstruktur.

Det finnes relativt lite forskning som studerer mobbing som sosialt fenomen – og skolen som en sosial konstruksjon som det og er mulig å forandre. Det er det individualiserende, moraliserende og psykologiserende perspektivet som ligger til grunn i mye av det eksisterende forskningsmateriale (Hagglund 2003).

Skolen er en virksomhet preget av motsetningsfylte krav som lærere må ta stilling til og agere i forhold til. Det er ingen entydig konstruksjon med et klart regelsett. Både den åpne og den skjulte læreplanen lever i skolen og barn og unge utsettes for tvetydige signaler. Den åpne som er plandoku-

mentenes visjoner og intensjoner. Den skjulte som kommuniseres gjennom det vi faktisk gjør (Handal og Lauvås 1983). I skolesammenheng blir det vesentlig at pedagogene har et bevisst forhold til hvordan medlemmene i et kollektiv former sine sosiale systemer i en skole som dobbeltkommuniserer. På den ene siden sier vi at elevene skal inkluderes og ikke skal utsettes for krenkende handlinger. På den andre siden har skolen et innhold og et belønningssystem som i sitt vesen kan virke ekskluderende. Skolen kan med andre ord tolkes til å ha en maktstruktur som setter noen barn i avmakt.

I relasjon til mobbing er det noe urovekkende i en utvikling som ikke setter dannelsesperspektivet som overordnet, men som tvert imot tillater en instrumentalisering av elevene der for eksempel næringslivets interesser når det gjelder å stille krav til det «menneskematerialet» skolen skal produsere, synes å bli mer dominerende. En didaktisk refleksjon i relasjon til mobbeproblematikken vil åpenbart måtte gi en konklusjon om at det må settes inn tiltak på flere nivå.

For å forstå noe om hvorfor nettopp Mona ble rammet og for å forstå noe om utviklingen av denne dyaden, kan det være formålstjenlig å søke etter noen svar i det kollektivet Morten og Mona opererer innenfor; et skolesammenheng og et elevkollektiv (Roland 2000). Det er dette fokuset som kanskje også er det mest meningsfulle for lærere fordi det er her vi vil ha det pedagogiske handlingsrommet. Aktivt forsøke å påvirke, primært hindre, men også stanse utviklingen av et ødeleggende forhold.

Oppmerksomheten må rettes mot alle de som er innblandet i mobberelasjonen. Mona som mobbeoffer står reelt i fare for å utvikle helseskader med store psykiske og sosiale konsekvenser. Skal Monas rolle som syndebukk eller mobbeoffer befestes, så kreves det støtte fra gruppen. Det som i denne sammenheng er vesentlig å sette fokus på fordi det kan påvirke mobbedyaden er relatert til klasseledelse, normer og klare roller.

Ifølge Roland (2002) handler det om å se klassekollektivet i et kultur- og strukturperspektiv. Det er mennesker i interaksjon med hverandre i en bestemt kontekst der fag og undervisningsmetodikk er vesentlige faktorer i virksomhet som har som overordnet mål det *duglege menneske*.

Klasseledelse vil i relasjon til mobbing handle om å være en tydelig autoritativ voksen. Ikke en autoritær, men ennå mer skadelig er en uforutsigbar «laissez-faire» ledelse. For en gutt som Morten vil det være vesentlig å ha klasseleder her kjennskap til risikofaktorer. At hun eller han forstår at handlingsrommet ligger først og fremst i det å være en omsorgsfull voksenkontakt som den viktigste beskyttelsesfaktoren både i relasjon til Morten og Mona.

Det innebærer også å se det potensiale som ligger i gruppen og aktivt bygge en sosial grunnstruktur som er preget av integrasjon og differensiering; inkludering med blick for den enkelte. Å aktivt satse på å gi elevene felles, positiv referanseramme for slik å hindre at gruppen etableres gjennom å skape seg et felles fiendebilde. God klasseledelse handler om å få en klasse til å bli et velintegrert sosialt system (Roland 2002).

Barn trenger aktiv voksenledelse. Klasser som får danne seg selv utvikler mobbekulturer. De første fem minutter den første dagen og den første uka er den gode klasseleder en kulturbygger som ser etter og tolker tegn. Vi må heve terskelen for negativ og senke terskelen for positive tegn. Det skal ikke være lett å markere seg negativt. Det skal være lett å markere seg samt identifisere seg med positive tegn.

For å forstå mobbingens natur, må man vite noe om hvilke energikilder som stimulerer mobbingen og hvordan mobbingen legitimeres kollektivt gjennom gruppedanning, ved å skape psykologisk avstand og ved rettferdiggjøring av egne handlinger. Klasseleder må anvende et «sosialt røntgenbilde» for å forstå hva som skjuler seg under den kaotiske overflaten for slik å skjerpe blikket for individet i kollektivet. Å avdekke mobbing handler om å se det enkelte barn.

Ikke bare Mona, men også de andre elevene blir offer i en klasse der mobbing får lov å foregå. For å overleve «psykologisk sett» må de i realiteten kvitte seg med sin medmenneskelighet. De lærer isteden noe om at mennesker ikke er likeverdige, og at det derfor er akseptabelt med undertrykking. Stikk i strid med læreplanens målsetting oppdrar vi mennesker som lærer at respekten for individet kan ofres for samfunnets interesser.

SKYLDSPØRSMÅLET

Hvem har da skylda? At Mona er skyldfri er uomtvistelig. Ingen har skyld i og/eller fortjener å bli utsatt for mobbing Det er en avskyelig handling som ikke kan eller skal forsvares. Det er ufravikelig at mobbing kan og skal ikke relateres til ofret for retten til å være den du er uten å bli trakassert. Mona er mobbeoffer fordi Morten mobber. Skolen skal ta fra Mona skyldfølelsen. Det er essensielt i hennes helbredelsesprosess som et offer for mobbing.

Hva med Morten, skal han ta skylda for det han har gjort eller skal vi foreta en skylddeling mellom dem som har gjort han til det han er; en ond og grusom verden, et kaldt samfunn der volds-kriminaliteten øker, familiens eventuelle svik, en dårlig kommuneøkonomi med resultat en nedslitt skolebygning kombinert med manglende ressurser til å hjelpe han med det lese- og skriveproblemet han sliter med?

I møte med Morten som er en proaktiv og aggressiv mobber er det viktigste skolen kan gjøre; å ikke sette seg i posisjon som innebærer forhandling om skyldspørsmålet. Morten har en sterk og manipulerende personlighet. Aggresjonen utløses ikke av følelser, men er instrumentell. Han opplever et kick, og han får en sosial belønning gjennom sin handling. Han er flink med sosialt spill. Han er sosialt kompetent, men han tar det ut på en negativ måte. Han bruker gjerne de reaktivt aggressive i sitt spill, og han jobber kontinuerlig med alliansebygging. Han forstår forskjell på voksne, og han kan gjerne alliere seg med en voksen for slik å spille de voksne ut mot hverandre. Den sosiale belønningen ligger i opplevelsen av fellesskap og i opplevelsen av makt.

I forhold til Morten hjelper det ikke med samtaleterapi. Det hjelper ikke med «sosial kompetanse» på timeplanen; han er kompetent. Det som hjelper Morten handler om at de voksne har mot og vilje til å plassere skyld eller ansvar samtidig som man bevisst tar i bruk pedagogisk «allmennmedisin». Det vil si at en bygger en sosial grunnstruktur som alle kan stå trygt på, og har reaksjonsmåter preget av kjapp intervensjon og korrigerende av grunnstrukturen (Olweus 2001, Roland 2002).

AVSLUTNING

Det er få områder eller sosiale fenomen som har blitt viet så intens oppmerksomhet som mobbing. Det finnes en samfunnsmessig verbal konsensus om at mobbing er galt og må bekjempes, men likevel øker forekomsten.

Kampanjer, handlingsplaner og tiltakspakker er tatt i bruk i kjølvannet av det økte fokus. Skoler som jobber systematisk kan oppnå god effekt på kort sikt, men langtidseffekten vet vi ennå lite om. Mye kan likevel tyde på at systematikken i arbeidet må foregå kontinuerlig fra barnehagen via skole og i arbeidslivet generelt, der mobbing er dokumentert som et reelt arbeidsmiljøproblem. Økningen i mobbefrekvens kombinert med at handlingen er blitt råere, indikerer at vi ikke har funnet det endelige svaret på hvordan mobbing kan bekjempes.

Kanskje trenger vi mer kunnskap om mekanismene bak mobbefenomenet. Kanskje trenger vi en mer grunnleggende forskning om hva slags sosialt fenomen mobbing egentlig er? I den inkluderende skole skal det ikke bare være rom, men også vekstmuligheter både for Morten og Mona. Da trenger vi kanskje noen nye forståelsesrammer i form av noen nye briller? Eller som Jung sa det:

Vitenskapen stanser opp ved logikkens grenser, men det gjør ikke naturen – den blomstrer på marker som ennå ikke er betrådt av teorier» (Stevens 1993, s. 261).

REFERANSER

- Bronfenbrenner, U. (1975). *Barn i to verdener; USA og Sovjet*. Oslo, Gyldendal Norsk Forlag.
- Freire, P. (1972). *De undertyktes pædagogik*. Christian Ejlers' Forlag.
- Handal, G. & Lauvås P. (1983). *På egne vilkår. En strategi for veiledning av lærere*. Oslo: J. W. Cappelens Forlag.
- Henriksen, H. (1990). *Sivilt Mot*. Oslo: Det norske Samlaget.
- Hagglund, S. (2003). *Når mobbing är ok. Om mobbing som uttryck för kollektiv kunnskap och delade värdesystem*. Forelesningsnotat fra forskerkonferansen «Nye perspektiv på mobbing», 24-25 september 2003, Stockholm. Foredrag nr. 5, s. 82 – 90, upublisert.
- Hundeide, K. (1973). *Piaget i skolen*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag A/S.
- Imsen, G. (1984). *Elevens verden. Innføring i psykologi*. Oslo: Aschehoug/Tanum-Nordli.
- Juul, J. (1995). *Ditt kompetente barn*. Oslo: Pedagogisk Forum.
- Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet (1996). *Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen*.
- Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet, Justis og politidepartementet (2000). *Eleven som ressurs i skolen. 1 Veiledning om innføring og gjennomføring av skolemegling*. Nasjonalt læremiddelsenter (NLS).
- Larsson, E. (2001) *Mobbet? Det har vi ikke merket!* Oslo: NKS forlaget.
- Manifest mot mobbing (2002). Regjeringen Bondevik og manifestpartene: Barneombudet, Utdanningsforbundet, Kommunenes sentralforbund, Foreldreutvalget for grunnskolen.
- Olweus, D. (2001). *Mobbing i skolen Hva vi vet og hva vi kan gjøre*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS. 5. utg.
- Olweus, D. (2001). *Olweus kjerneprogram mot mobbing og antisosial atferd i skolen*. Læreveiledning, versjon III.
- Pikas, A. (1976). *Slik stopper vi mobbing!* Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Polanyi, M. (2000). *Den tause dimensjonen*. Spartacus Forlag (Orig. utg. 1967).
- Roland, E. og Idsøe, T. (2001). «Aggression and bullying». *Aggressive Behavior*, vol. 27.
- Roland, E. og Vaaland, G. S. (2003). Læreveiledning Zero, SAFs program mot mobbing, Stavanger: Senter for atferds forskning.
- Roland, E. (2000). *Elevkollektivet*. Stavanger: Rebell Forlag AS. 2. utg.
- Stenersen, S. H. (red.) (2001). *Perspektiver på Reform 97*.
- Stevens, A. (1993). *Jung og vitenskapen*.
- Stette, Ø. (2003). *Elevenes fysiske og psykososiale skolemiljø. Rettigheter etter nytt kapittel 9a i opplæringsloven 2003 – grunnskole og videregående skole*. Oslo: PEDLEX Norsk skoleinformasjon.
- Webster-Stratton, C. (1999). *How to Promote Children's Social and Emotional Competence*. London: Paul Chapman Publishing Ltd.

Karin Rørnes

PP-tjenesten i Tromsø

Postboks 205, 9252 Tromsø

Tlf. 77 75 71 40 - fax 77 75 71 41

e-mail: karin.rornes@tromso.kommune.no